

Beeldvorming en identiteit in het laatmiddeleeuwse Friesland

Jan Huisman

Summary

When it comes to the Frisian history of the High and Late Middle Ages there are some important facts to mention. First of all there was no such thing as a strong unity between the Frisians; the creation of the county of Holland meant a straightforward fraction. The count of Holland kept making interventions over the several Frisian regents, which on them stayed dominated by warring fractions, led by local warlords, called hoofdelingen. Despite of the continuous attempts of the count to win over the Frisian territories, he didn't manage to be successful. This fact led to a period in the Frisian territories which was later called 'the Frisian freedom'. This period, in which there was no authority of the count over the territory, led to a slowing down, in the area, of the typical late-medieval tendencies towards increase of feudal structures and knighthood. In this era the power vacuum created by the absence of a strong country authority was filled by local nobility. This absence of a strong central power system had as its result strife between the local lords on the Frisian area. In 1498 with the invasion of Albrecht of Saxony this period of peace came to an end.

In this tumultuous period there were several stories written, in Holland but also in Frisian territories, where historic imagery played a key role. In these stories the early history and origins of for instance the Frisians, was reinvented. The specific legends created in this period are important because they show a lot of the process of development that played a key role in the creation of the ethnical identity of the specific groups involved. According to the theory of ethnogenesis, one is to expect several aspects within this historic imagery, elements that have as goal to strengthen the sense of belonging and unity within this specific group. The characters and plot of these stories don't always rest on historic facts and are mostly imagined; stories of historical figures like the early history of Radbod and Aldgils were no common knowledge, so characters were made up. These made up characters and stories about the early Frisian history are most valuable for recognizing an ethnogenesis.

In Hollandsch historiography the focus lays on the political legitimation of claims on the eastern Frisian territory. Their imagery on early historic origins aims on legitimizing the power and authority over these regents by the Hollandsch count and therefore has a political role to play in the contemporary situation. The Frisian historiography on the other hand focuses more on stories and

legends that aim to create a social cohesion and a sense of united identity. The early Medieval Frisian sources aim on proving a joint past. Quite typical aspects in this literature are accounts on the ancient past of the Group involved, a specific leader- ancestor whose name the group bears and accounts of the long genealogic lines that legitimate the origins of the king and his legitimacy to rule. The historic imagery in combination with the historic facts, show the construction of a new ethnic group, a late Medieval Frisian ethnogenesis.

Inleiding

‘Als wij lesen in der coronike, datter waren drie ghebroederen, genaemt Saxo, Bruno ende Friso, ende dese broederen quamen langhe voer ons Heren gheboorte, ende dese quamen uut Indien. Ende dese iii broederen hebben bewoent mit hoeren gheslachte Sassen, Westvalen ende die vii Zeelanden, dat die Vriesen noch huden bewonen [...] Dese vors. Zassen die daer quamen van Saxo, ende die Westvalen quamen van Bruno, die daer vermeerden oec hor landen, ende hebben se beseten tot noch toe. Dese vors. Vriesen hebben weldelijck hoer lant bescermt ende hebben veel anderen landen anbestormt ende bevochten, als Vrankrijk, Englant, Denemarken ende veel meer anderen landen.’¹

Het bovenstaande fragment beschrijft de aankomst van de legendarische Friso in de zeven Friese zeelanden. Deze gebeurtenis was het begin van het Friese volk; tenminste, volgens de rond 1440 opgetekende *Coronike van Vrieslant*, waar dit citaat uit afkomstig is. Friso kwam volgens deze chroniqueur helemaal uit India; een herkomst die voor de tijdgenoot zo afgelegen en onbekend was, dat daarmee de Friese stamvader op meerdere terreinen in een buitencategorie werd geplaatst. Door dit element krijgt het verhaal van de Friese oorsprong niet alleen een exotisch tintje; de legitimiteit van de Friese aanwezigheid in de zeven zeelanden wordt ermee onderstreept.

Deze en soortgelijke geschiedenissen werden vanaf de 14e eeuw in het Friese gebied opgetekend.² Een belangrijke beweegreden hiervoor was het geven van een bestaanslegitimatie: de Friezen waren voor de geboorte van Christus hier komen wonen, en hadden daarom het volste recht dat te blijven doen. Deze boodschap was niet alléén bedoeld voor de buitenstaander; ook de Friezen zelf konden een belangrijk bindend element uit het verhaal halen: ze hadden één voorvader, Friso, en daarmee dezelfde oorsprong. Voor zowel Friezen als niet-Friezen was de boodschap duidelijk; de nazaten van Friso moesten als één groep worden beschouwd.

De geschiedbeelden die laatmiddeleeuwse Friezen van hun eigen vroege geschiedenis opgetekend hebben zijn het onderwerp van dit

artikel. De vraag is wat deze verhalen vertellen over de Friezen als etnische groep. Om hierop antwoord te kunnen geven zal ik eerst kort het fenomeen van groepsvorming bekijken, en de toepassing hiervan binnen de historische wetenschap. Dan volgt een historisch overzicht van de Friese gebieden vanaf de vroege middeleeuwen, met nadruk op de perceptie van de Friese identiteit, om te eindigen met een analyse van de geschiedbeelden die de eigen vroege geschiedenis behandelen.

Etnogenese en geschiedenis

Onderzoek naar het ontstaan van etnische groepen (etnogenese) heeft geleid tot het inzicht dat een etnische groep alleen dan kan ontstaan als er een andere groep bestaat. Het besef van een eigen groepsidentiteit gaat samen met de wil tot het afgrenzen ten opzichte van 'de ander'. Als dit eenmaal het geval is, accentueert een groep bepaalde gedragingen, die de afstand tot 'de ander' verduidelijkt. Dit kan een onderscheidende manier van kleden zijn of het spreken van een bepaalde taal. Hierbij speelt beeldvorming van zowel binnen als buiten een rol; het is mogelijk dat vanuit de groep zelf bepaalde ideeën over de uiting van de eigen identiteit ontstaan, maar het is ook goed mogelijk dat een groep van buitenaf hier grote invloed op heeft.³ De manieren waarop de eigen identiteit wordt uitgedragen zijn haast onbeperkt. Het is daarom niet mogelijk om hiervoor van te voren vastgestelde criteria te maken, die een algemene geldigheid hebben. Het gaat erom wat de groep zelf beschouwt als bepalend voor haar identiteit.⁴

Er is wel een ander herkenbaar element dat onlosmakelijk verbonden is met het proces van groepsvorming; de gedachte dat men een gezamenlijke afkomst heeft. Het gaat hier om niet meer dan een gevoel, dus er hoeft niet écht een gedeelde afkomst te zijn.⁵ Het idee op zich blijft echter niet gevangen in een puur literair universum, want het speelt een rol bij de totstandkoming van de identiteit. Of het idee dus uitgevonden is of niet, het heeft wel een direct effect in de belevingswereld van de mens.⁶

Binnen de historische wetenschap zijn deze inzichten voornamelijk op de stammensamenlevingen van de vroege middeleeuwen toegepast. In dit kader wordt gesteld dat een bepaalde visie van een stam op zijn eigen geschiedenis een uitdrukking is van de identiteit van deze stam.⁷ Bij vergelijking van verschillende geschiedbeelden zijn bepaalde patronen te herkennen: De oorsprong van de stam wordt verwoord in een oorsprongsmythe, waarbij een stamvader vanuit een ver en vreemd oord komt. Deze grondlegger van de stam heeft dikwijls de naam van de stam.⁸ Vaak wordt de stamvader genealogisch verbonden met de contemporaine leider.⁹ Wat daarbij opvalt, is dat deze voorstellingen zich over een veel grotere groep mensen kunnen verspreiden dan de aanvankelijke kerngroep. Hierdoor kunnen nieuwelingen zich de herkomsttraditie eigen maken, zodat het een deel wordt van

hun identiteit.¹⁰ Ik ben van mening dat deze patronen ook in de laatmiddeleeuwse Friese historiografie te herkennen zijn, en dat deze zienswijze inzicht kan geven in de ontwikkeling van de Friese identiteit.

Het Friese gebied na de Frankische verovering

Het Friese gebied strekte zich volgens de aan het eind van de 8ste eeuw opgestelde *Lex Frisionum* uit van het Sincfal¹¹ tot de Wezer. In de loop van de achtste eeuw werd het stapsgewijs door de Karolingische Franken veroverd.¹² Door de Frankische rijksdelingen en door de indeling in verschillende bisdommen raakte het Friese gebied versnipperd.¹³ Deze versnippering werd versterkt doordat in de negende eeuw de Noormannen een permanente uitvalsbasis in het Noord-Nederlandse kustgebied wisten te verkrijgen. In 885 vermoorde een lokale graaf, Gerulf, de Noormannenleider Godfried. Deze Gerulf wist de domeingoederen van de dode Godfried tot leen te krijgen, en wat waarschijnlijk belangrijker was, deze over te dragen aan zijn zoon Dirk I.¹⁴ Hiermee was er een dynastie ontstaan die een belangrijke rol in de regio zou gaan spelen: het Hollandse gravenhuis.

In dit stadium was dat zeker nog een 'Fries' gravenhuis. Dit kan bijvoorbeeld worden afgeleid uit de naam van het grafelijke kerngebied. Deze bleef tot in de twaalfde eeuw West-Friesland.¹⁵ De naam Holland werd pas voor het eerst in 1101 genoemd. Holland was als plaatsduiding oorspronkelijk verbonden met de geestgronden rond de Rijnmond. Dit waren de kerngebieden van het grafelijke domein, zodat het niet onverwacht is dat de naam 'Holland' met de grafelijke dynastie werd geïdentificeerd.¹⁶ De introductie van de nieuwe naam ging samen met een opmerkelijke verandering in de benoeming van nederzettingen; vanaf 1100 kregen plaatsnamen een duidelijk Nederfrankisch karakter, terwijl daarvoor het Fries toonaangevend was. Naast deze opvallende toponymische verandering, werd er een nieuwe vorm van erfrecht geïntroduceerd, die sterke overeenkomsten vertoonde met het erfrecht zoals dat in Zuid-Hollandse en Brabantse gebieden gemeengoed was.¹⁷ Als hierbij in aanmerking genomen wordt dat de grafelijke huwelijkspolitiek zich meer en meer op Vlaanderen richtte, lijken deze ontwikkelingen zowel een culturele als politieke heroriëntatie van het graafschap te onderstrepen.¹⁸ De ontwikkeling van het graafschap als onafhankelijke politieke entiteit, en daarmee annex de opkomst van de naam 'Holland', is hiermee in overeenstemming.

Het meer oostelijk gelegen Friese gebied tussen Vlie en Lauwers viel niet direct onder het machtsbereik van de graaf. Hier wisselden verschillende Saksische adels geslachten elkaar af als grafelijke vertegenwoordigers.¹⁹ Daarna werd de bisschop van Utrecht op zijn laatst in 1138

met het gebied beleend. Het Hollandse gravenhuis betwistte de zeggenschap van de bisschop, wat ertoe leidde dat keizer Frederik Barbarossa in 1165 een gedeelde grafelijkheid (Condominium) instelde. Het Condominiumverdrag was er de oorzaak van dat geen van beide leenmannen het grafelijke gezag optimaal kon uitoefenen. Nadat de Hollandse graaf Willem II in 1256 bij het Hoogwoud door de West-Friezen werd gedood, verdween Friesland ten oosten van het Vlie voor enkele decennia uit het Hollandse gezichtsveld.²⁰

Door het machtsvacuüm dat in Westerlauwers Friesland ontstond na het wegvallen van de grafelijke invloed konden lokale potentaten meer macht naar zich toe te trekken. Toen de Hollandse graaf Willem III enkele decennia later zijn invloed weer wilde doen gelden in de regio, wilden zij hun nieuwe positie niet meer afstaan. Dit leidde tot een explosieve situatie, die nog versterkt werd door de wraakzuchtige motieven van graaf Floris V, die de dood van zijn vader niet onbestraft wilde laten.²¹ Er volgde een aantal gewelddadige confrontaties aan het einde van de dertiende eeuw, waardoor Holland en Westerlauwers Friesland van elkaar werden verwijderd.

De relatie tussen Friese adel en de graaf verdient extra aandacht; de graaf werd in deze periode in Friesland geaccepteerd als heer, zolang hij zich beperkte tot zijn traditionele rechten.²² Probeerde de graaf zijn machtsbereik uit te breiden ten koste van de hoofdelingen, dan nam de weerstand bij de Friese adel toe.²³ Toch zijn er verschillende Friese families die zich ook na 1345 als leenman van de graaf beschouwden. Dit schept een diffuus beeld; hoewel het landsheerlijk gezag van de graaf niet werd erkend, werd hij soms toch als leenheer beschouwd.²⁴ Het gevolg was wel dat in de loop van de veertiende eeuw het grafelijk gezag werd uitgehold. Het Westerlauwerse gebied oriënteerde zich meer naar het oosten. De Oost-Friese territoria hadden hier al enige tijd een verbond gevestigd, de Opstalboom, dat erop gericht was de Friese landen te verenigen tegen opdringende buitenlandse vorsten.²⁵ Westergo sloot zich in 1323 aan bij het verbond, en bekrachtigde hiermee de nieuw ingeslagen weg. Het verdrag van de Opstalboom, dat een interne vrede nastreefde om de weerbaarheid naar buiten toe te vergroten, werd echter geplaagd door het gebrek aan een overheersende macht. Hierdoor was er een voortdurende strijd tussen verschillende partijen, waaruit geen overwinnaar naar voren kwam.²⁶ De graaf kreeg zo de mogelijkheid opnieuw invloed te krijgen.

In 1344 laaide de factiestrijd in Stavoren weer op, waarop Willem IV zijn kans greep; hij trof voorbereidingen om het jaar daarop een 'reyse' naar Friesland te maken, wat inhield dat hij ten strijde trok. Tijdens de inscheping maakte hij een inschattingsfout door te dreigen kloosterlijke

goederen van de abdij Mariëngaarde op Marken in te nemen. Deze abdij lag in Oostergo. Hoewel dit gebied wel verbonden was met Westergo door het verbond van de Opstalboom, was het niet direct betrokken bij het conflict.²⁷ Door dit dreigement openbaarde Willem IV zich als gezamenlijke vijand, met het gevolg dat de Friese gebieden verenigd werden in hun strijd. Kort voor de slag, op 15 juli 1345, werd in Leeuwarden voor het eerst een gezamenlijke landdag gehouden, waar de edelen en geestelijken van Oostergo en Westergo waren verzameld. In de bronnen is nu voor het eerst bewijs van een hechte gemeenschap van beide gebieden. Het is opmerkelijk dat ook clerici uit Oost-Friesland opgeroepen werden om de strijd te steunen. Er wordt nu gesproken van *patria nostra* in verband met het grotere Friese vaderland, waaronder Westerlauwers Friesland viel.²⁸

Het grafelijke leger stak op 26 september 1345 met een ridderleger de Zuiderzee over, landde bij Stavoren en werd verslagen. Willem IV sneuvelde.²⁹ Vrijwel gelijk brandde in Holland een successieoorlog los, waardoor het graafschap sterk verzwakte. De staat van oorlog met Friesland bleef tientallen jaren bestaan, met verschillende pogingen van de Hollanders om de Friezen weer onder controle te krijgen.³⁰ Zij faalden, zodat in 1422 de graaf genoeg moest nemen met een wapenstilstand met de Friezen.³¹ Enkele jaren later, in 1428, werd het regentschap van Holland overgedragen aan de Bourgondiërs, wat tot gevolg had dat de Friezen zich nu moesten verweren tegen aanspraken van de Bourgondische hertogen, want deze hadden via hun regentschap over Holland ook de titel 'heer van Friesland' verworven. De Friezen werden in het conflict gesteund door de keizer, zodat een Bourgondische overheersing lang uitbleef.³² Aan de periode van Friese Vrijheid kwam een einde toen bij een factiestrijd buiten-Friese hulp werd ingeroepen. De veldheer Albrecht van Saksen, die ook al tussen 1488 en 1494 in opdracht van Maximiliaan stadhoudergeneraal van Holland was geweest, wist door een militaire overwinning de macht in Friesland te verkrijgen. Hij werd door Maximiliaan tot erfelijk 'gubernator en potestaat' van Friesland aangesteld.³³ Daarmee was de Friese vrijheid ten einde.

Friezen – Nedersaksen – Chauken

Met de theorie van etnogenese in gedachte, zouden dergelijke politiek-culturele ontwikkelingen te herkennen moeten zijn in de historiografie. In de twaalfde eeuw ontstond in Holland een nieuwe politieke entiteit, terwijl er wél een Friese achtergrond was. Een dergelijke ontwikkeling moest historisch gelegitimeerd worden, en dat gebeurde ondermeer door met de oorsprong van de stamnaam te spelen.

De vol- en laatmiddeleeuwse geschiedschrijvers beschikten, voor zover

ons bekend, over geen materiaal dat zou kunnen duiden op een Fries bestaan voor Radbod en Aldgils.³⁴ Het eerste historiografische werk dat een poging doet deze periode in te vullen, is het eerste deel van de *Rijmkroniek*, die tussen 1280-82 door een onbekende auteur in de kanselarij van de Hollandse graaf is vervaardigd.³⁵ Hierin wordt de lacune in de Friese geschiedenis opgevuld met de stam der Nedersaksen, die het Nederlandse kustgebied in de Romeinse tijd bevolkt zou hebben.³⁶ Zeer waarschijnlijk heeft de auteur van de *Rijmkroniek* zich losjes gebaseerd op een werk van Paulus Orosios (c. 385-420), die een vage beschrijving geeft van Saksen in het kustgebied aan de Noordzee.³⁷ In de *Rijmkroniek* wordt echter een vrij precieze afbakening van het grondgebied van de Nedersaksische stam gegeven, dat wonderbaarlijk genoeg vrijwel overeenkomt met de kerngebieden van de Hollandse graaf. Hiervoor was een politieke reden: de bisschop van Utrecht wilde in deze tijd het hem toegewezen leengebied eigen maken, en dat bestond onder andere uit Friesland. De bisschop kon beargumenteren dat het prille graafschap hier ook onder viel. Met deze kroniek probeerde de graaf de pretenties van de bisschop te weerleggen, door aan te tonen dat Friesland en Holland helemaal niet als één geheel gezien mochten worden.³⁸ De Nedersaksen verdwenen volgens de *Rijmkroniek* abrupt van het toneel, om even plotseling opgevolgd te worden door de Friezen. De naam werd volgens de kroniekschrijver door de Romeinen gegeven, 'wantets een cout lant'.³⁹ Een verdere verklaring voor het ontstaan van de stam der Friezen wordt niet gegeven, net zomin als een verband met de Nedersaksen.

Johannes de Beke, die rond 1350 zijn *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* schreef, wist wél hoe dit in elkaar stak. Volgens hem waren Friezen en Nedersaksen een en dezelfde.⁴⁰ Hij heeft dit afgeleid uit een opmerking van Beda, die beschrijft dat zowel Friezen als Saksen deelnamen aan de kolonisatie van Engeland.⁴¹ Johannes de Beke had voor de creatie van deze eenwording der Friezen en Saksen ook een politiek motief. Hij was namelijk van mening dat Holland en Utrecht bij elkaar gevoegd zouden moeten worden. Als de Friezen gelijk stonden aan de Nedersaksen, dan golden de Utrechtse aanspraken ook voor Nedersaksisch gebied. Zowel De Beke als de *Rijmkroniek* gebruiken de Friese achtergrond van het graafschap om contemporaine politieke ideeën kracht bij te zetten.

In de verschillende Friese kronieken die in de veertiende en vijftiende eeuw zijn geschreven, spelen de Nedersaksen geen rol. De Saksen worden wel in één adem met de Friezen genoemd als de invasie van Britannië wordt behandeld, maar dat gebeurt pas aan het einde van de vijftiende eeuw. In de tussen 1441 en 1464 geschreven *Coronike van Vrieslant* staat, dat de Saksen en Friezen 'die Brutoenen' te hulp kwamen. Er wordt

in deze kroniek een ander verband tussen beide stammen gelegd, namelijk de broederschap tussen hun stichters Saxo en Friso.⁴² Op dit verhaal kom ik later terug.

Met de herontdekking van het bronnenmateriaal van Tacitus en Plinius aan het eind van vijftiende eeuw, werd men zich bewust van de aanwezigheid van een stam der Friezen in die tijd. Deze nieuwe kennis werd gekoppeld aan het bestaande beeld van Friezen en Nedersaksen. Eggerik Beninga (1490-1562) onderstreepte de gelijkschakeling van de Friezen en Nedersaksen nog maar eens.⁴³ Hij ging echter nog verder. Zo zouden de Nedersaksen niet alleen herbenoemd zijn naar de Friezen, maar waren de Nedersaksen zelf eerder ook al Friezen. De Friezen zijn eigenlijk een constant aanwezige stam, die nu en dan van naam wisselden.⁴⁴ Door de opkomst van de historiografie in de Friese belevingswereld was de notie van een langere Friese geschiedenis, die terugging tot voor de vroege middeleeuwen, gemeengoed geworden, en daar werden de Nedersaksen moeiteloos in geplaatst.

In het graafschap Holland had de herontdekking van de klassieken tot gevolg dat de Bataven een centrale rol in het geschiedbeeld gingen spelen; de Hollanders zouden afstammen van deze legendarische stam uit de eerste eeuw na Christus.⁴⁵ De Nedersaksen werden in de Hollandse historiografie naar de achtergrond verdreven.

De naamswisseling van de Friezen en Saksen is het meest voorkomend, maar er zijn ook nog anderen. De eerste variant is afkomstig van Eggerik Beninga, die de Friezen gelijkstelt aan de Chauken. Deze stam werd in Romeinse bronnen veelvuldig genoemd, maar verdwijnt plotseling. Het kustgebied dat ze bewoonden was later Fries, zodat het niet een vreemde gedachte van Beninga is dat de Friezen van de Chauken afstamden.⁴⁶ Beninga had nog een variant, namelijk dat Friezen voorouders van de Franken waren, en daarom eigenlijk daaraan gelijkgesteld konden worden.⁴⁷

De oorsprong van de Friezen

In de middeleeuwse belevingswereld werd de oorsprong van een etnische groep steeds gekoppeld aan één persoon, de stamvader. Deze figuur was de personificatie van de groep, en had daarom vaak dezelfde naam als de stam. De ontstaansmythe van de stam werd opgebouwd rond de stamvader. Dit verhaal werd bij voorkeur zover mogelijk terug in tijd en ver weg in de geografische ruimte gesitueerd. Een afwijkend oorsprongsverhaal zorgde voor een duidelijk onderscheid met andere groepen en schiep daardoor een referentiekader.⁴⁸ Het bekendste voorbeeld van een dergelijke mythe, die bovendien het meest nagevolgd is, is die van de Romeinen, die hun oorsprong zochten bij de Trojanen. De Trojaanse oorsprong stond symbool voor macht, zodat na de Romeinen iedere zichzelf respecterende stam of

dynastie zich met hen wilde verbinden.⁴⁹

Het bekendste Friese oorsprongsverhaal is dat van de al eerder genoemde Friso. Friso wordt beschreven als broer van Saxo en Bruno; het drietal dat de stammen der Friezen, Saksen en Brunonen heeft gesticht. De drie broers komen vanuit een ver gebied, dat kan variëren van India tot Troje. Het verhaal van Friso lijkt in de meest oorspronkelijke vorm te zijn overgeleverd in de *Historia Frisiae*, een bron die zeer waarschijnlijk gebaseerd is op een oudere tekst die rond 1250 is vervaardigd.⁵⁰

De Friese kroniekschrijvers beschreven een geschiedenis die veel ouder was dan de voorstelling van de Hollanders, die de oorsprong van de Friezen in de vroege middeleeuwen zochten. Opmerkelijk is de terugkerende verbondenheid tussen Friezen en Saksen, die hierboven ook al is beschreven. Deze verwisseling heeft ertoe geleid dat lang gedacht werd dat het Friso-verhaal ontleend is aan Nedersaksische kronieken, maar hierin staat de naam Friso niet vermeld.⁵¹ Bovendien bestaat de mogelijkheid dat het verhaal van Friso teruggaat op oude mondeling overgedragen vertellingen. Bij bestudering van de bronnen van *Thet Freske Riim* kwam Campbell tot de conclusie dat er ruim gebruik was gemaakt van 'folktales' die onder de bewoners van het middeleeuwse Friesland verteld werden.⁵² Volgens Halbertsma kan dit ook in *Historia Frisiae* het geval geweest zijn. Hij vindt dat delen van dit werk 'moeilijk anders dan aan de volksverbeelding ontleend kunnen zijn geweest en welke wij deels ook uit oudere Friese teksten kennen, deels in latere geschriften ontmoeten zonder rechtstreekse ontleningen aan de *Historia Frisiae* behoeven te veronderstellen.'⁵³ Dit soort complicaties maakt het moeilijk om de oorsprong van het Friso-verhaal te achterhalen. De Friese kronieken die volgen op de *Historia Frisiae* bevatten meer dan tien verschillende versies van het herkomstverhaal. Een afstamming uit Azië is daarbij sterk favoriet. Beninga zoekt de voorouders van de Friezen onder de Assyriërs, en vertelt een verhaal waarbij de stichters van Engeland en Friesland gelijk worden gesteld. En passant worden Hengist en Horsa tot Friese koningen gebombardeerd.⁵⁴ Soortgelijke geschiedenissen worden genoemd door Worp van Thabor (een Indische oorsprong), Sufridus Petrus (Joodse oorsprong) en Sicke Benninge (Trojaanse oorsprong der Friezen).

De verhalen werden gecreëerd in verschillende omstandigheden, maar zijn stuk voor stuk een bewijs van een toegenomen gevoel van identiteit, omdat er een gezamenlijke oorsprong wordt gezocht in een verleden dat zowel oud als roemrijk is. Met een geschiedenis die terugging tot in de klassieke oudheid, werd de oorsprong van de Friezen gelijkgesteld aan die van zovele roemruchte volkeren, zoals de Franken en Romeinen, die beide hun eigen afstammingsmythen van de Trojanen hadden. Sicke Benninge (1465-1530), die dit bij de Friezen doet, geeft een typisch Fries tintje aan het

oorsprongsverhaal, door 'een ander broder' van de legendarische Aeneas te beschrijven, die na de stichting van Rome zijn broer verlaat en Engeland koloniseert, en daarna het onbewoonde Friesland.⁵⁵

Een interessant gegeven is dat in de zestiende eeuw nog een vierde stamvader ten tonele verschijnt, ene Gruno. Deze persoon zou tevens van Trojaanse afkomst zijn.⁵⁶ Binnen het kader van dit betoog is het interessant dat deze oorsprongsmythe der Groningers juist op het moment komt dat de stad meer en meer een onafhankelijke koers ging varen.

Friese koningen in de Hollandse historiografie

Uit het bovenstaande blijkt wel dat er een duidelijk verschil is tussen de Hollandse en Friese visie op de geschiedenis, waarbij bij de laatste vooral een grootse oorsprong werd gezocht, en de eerste vaak een politieke motivatie had. In een ander aspect van de Hollands-Friese historiografie komen deze achterliggende motieven ook naar voren, namelijk in de leiderschapscultus.

De manier waarop de genealogie van de Friese leider Radbod in de Hollandse historiografie wordt behandeld, is exemplarisch voor de ambivalente houding van de kroniekschrijvers ten opzichte van de Friese voorgeschiedenis. Radbod, hoewel bekend als tegenstander van het christelijke geloof, was een ideale legitimatie voor de macht van de grafelijke dynastie, en kon bovendien meteen dienen om de aanspraken van de graaf op het Friese gebied kracht bij te zetten.⁵⁷ Blijkbaar vormde de antichristelijke reputatie van Radbod niet een te grote belemmering, want zijn vermeende voorouderschap werd door het Hollandse gravenhuis openlijk als legitimatie gebruikt voor de met hartstocht uitgevochten oorlogen tegen hun noordelijke burens.⁵⁸

De kroniekschrijvers bezaten echter geen concrete genealogie van hun graven. In de *Rijmkroniek* wordt niets vermeld over de oorsprong van de Hollandse claims. Feitelijk bestaat de argumentatie in dit werk uit niet meer dan een onderbouwing van de stelling dat het vrijheidsprivilege van Karel de Grote een verzinsel is.⁵⁹ De auteur vermoedt, dat de Hollandse graven hun rechten hebben verworven als erfgenamen van Gerulf, graaf in Friesland.⁶⁰ De eerste die een meer diepgaande belangstelling aan de dag legde voor de Hollandse rechten op Westerlauwers Friesland, was Johannes de Beke, vanuit de gedachte dat Holland en Utrecht oorspronkelijk een eenheid vormden. Dit idee werd in het begin van de vijftiende eeuw nagevolgd door de Clerc uten laghen landen, die Friesland hierbij voegde.⁶¹

Als verklaring hiervoor greep hij terug op de *Rijmkroniek*, door erop te wijzen dat alle inwoners van de lage landen vroeger Friezen genoemd werden.⁶² Net als in de *Rijmkroniek* is de verwijzing naar het grote Friesland uit de Karolingische tijd een argument om de Hollandse aanspra-

ken op Friesland te legitimeren.⁶³ Het staat vast dat de herinnering aan het ongedeelde 'Groot-Friesland' omstreeks 1400 aan het Hollandse hof nog niet was uitgewist. De graaf van Holland, die zich 'heer van Friesland' noemde, was zich dus niet alleen bewust van de rekbaarheid van deze titel, maar ook van de historische eenheid tussen Holland en Friesland. Dit besef moet een rol gespeeld hebben in het feit dat de Friese kwestie in Holland niet van de politieke agenda verdween. Illustratief voor de politieke waarde van de koningstitel is dat Albrecht zich in 1396, na zijn overwinning op de Friezen, in zijn tent tot koning van Friesland liet kronen.⁶⁴ Wellicht wilde hij deze titel als aanleiding gebruiken om zijn territoriale aanspraken niet alleen te richten op Westergo en Oostergo, maar ook op Oosterlauwers Friesland, de stad Groningen en Drente.⁶⁵

Het belang dat aan het grafelijke hof gehecht werd aan de koninklijke genealogie wordt verduidelijkt door de pretenties van de Hollandse adelsgezachten, zoals de Wassenaars en de Brederodes. De heren van Brederode dachten dat hun mythische stamvader Sicco getrouwd was met Tetburga, een dochter of kleindochter van de mythische koning Gondebald terwijl de Wassenaars werden geacht van Friese koningen af te stemmen.⁶⁶ Het is typerend dat bijvoorbeeld de Brederodes juist in tijden waarin het grafelijke gezag minder sterk was, hun Friese afkomst benadrukten om zo een mogelijke usurpatie te legitimeren.⁶⁷ De ambitie om de nieuwe graaf te leveren, ging klaarblijkelijk hand in hand met de aanspraak op de Friese kroon.

Friese koningen in de Friese historiografie

Aldgils en Radbod worden in de middeleeuwse Friese kronieken wel genoemd, maar steeds als vreemdelingen die op onrechtmatige wijze het koningschap in Friesland hadden verkregen. Zo wordt Radbod in de kronieken van de Gesta-groep een Deense koning, die op slinkse dan wel gewelddadige wijze de Friezen onderwerpt.⁶⁸ Dat hij juist als Deen of als Noorman werd voorgesteld, is zeer waarschijnlijk gebaseerd op overleveringen uit de negende en tiende eeuw, een tijd waarin Noormaninvallen geregeld voorkwamen. In een door Buma e.a. gepubliceerde kleine Oud-Friese kroniek wordt een verband gelegd tussen Radbod en de latere Godfried, die zijn kleinzoon zou zijn.⁶⁹ Godfried, die door de middeleeuwen heen als archetypische Noorman bleef gelden, zou volgens de Friese kronieken het land van zijn grootvader in de negende eeuw hebben willen terugveroveren.⁷⁰

Dat Radbod als een buitenlander werd voorgesteld, past heel goed bij de laatmiddeleeuwse opvattingen van de Friezen dat zij van oudsher vrij waren. In deze visie pasten geen koningen. Maar de naam van Radbod

als heerser over Friesland was wél bekend, al zou het alleen maar zijn dankzij de Hollandse kronieken uit de dertiende eeuw. Omdat Radbod liever niet als Fries werd voorgesteld, kwam men met de oplossing een buitenstaander van hem te maken.

Een andere oplossing voor dit probleem was om gewoon de naam niet te vermelden. Dat laatste is het geval in de *Coronike van Vrieslant*, waar de schrijver Aldgisl vergeet, terwijl hij zeker van diens bestaan afgwist. In deze kroniek wordt sowieso niet gerept van koningen, maar van leiders, geheel in overeenstemming met de laatmiddeleeuwse Friese ideologie dat er nooit autochtone koningen geweest waren. Dit werd zo sterk geloofd, dat Worp van Thabor in de *Chronicon Frisiae* dat gegeven terugvoerde op Friso, de stichter van Friesland. Nadat hij het land onder zijn kinderen had verdeeld zou Friso, zo vertelt Worp, de Friezen op het hart hebben gedrukt ‘zich nimmer een koning te kiezen en zich nimmer aan een vreemde vorst te onderwerpen, maar steeds vrij te blijven en zich door uit henzelf gekozen rechters te laten besturen’.⁷¹ Worp onderstreept dat de Friezen voorspoed ten deel viel zolang ze de wijze raad van Friso opvolgden. Toen ze eenmaal machtig en gezapig geworden waren voegden ze zich onder het gezag van de Deense koning.⁷²

De latere kroniek van Sicke Benninge en die van Eggerik Beninga vermelden dat de Noormannen Friesland veroverden, en dat daarna Radbod, ‘enen Lutenanten, de een wret boese tiranne was, Rebbolt, welke de Latini Riggoldum oder Rabbodum noemen, welcker men nicht vor enen koninck, dan vor enen hartoch wulde genomet hebben’, door de Noormannen werd aangesteld om dit gebied te beheersen.⁷³ Radbod is nu niet alleen een buitenlandse usurpator, maar bovendien niet meer dan een luitenant, wat in deze context een plaatsvervangende militaire leider betekent.

Na het beëindigen van de periode van de Friese vrijheid werden de Friese koningen weer opgenomen in de Friese geschiedschrijving. De al eerder genoemde neiging van humanisten om lacunes op te vullen, leidde ertoe dat de lijst van bekende koningen op spectaculaire wijze werd uitgebreid, met ellenlange (verzonnen) namenlijsten tot gevolg.⁷⁴ De meeste hiervan kunnen rechtstreeks naar het rijk der fabelen worden gezonden, maar voor een enkeling is er geprobeerd om de historiciteit aan te tonen. Zo noemt Eggerik Beninga een Friese koning, Ritzert, die in oorlog met de Franken sneuvelde.⁷⁵ Ubbo Emmius lijkt ook geloofd te hebben dat een dergelijke Ritzert bestaan heeft.⁷⁶ Gezien het volkomen ontbreken van contemporaine informatie over deze Ritzert lijkt het erop dat ook deze koning niet werkelijk bestaan heeft.⁷⁷ Een andere koning is de man met de opmerkelijke naam Eseloor. Deze werd al door Beka genoemd onder de naam Aurindilius, die rond 850 geregeerd zou hebben.⁷⁸ In een recent

artikel van De Jonge en Marcillaud is uit een verassende invalshoek opnieuw naar de historiciteit van deze figuur gekeken; zij denken dat er archeologische vondsten zijn die als bewijs voor Aurundilius' bestaan zouden kunnen dienen.⁷⁹

Slotbeschouwing

In de geschiedenis van de Friese gebieden in de volle en late middeleeuwen zijn er een aantal gebeurtenissen te noemen die een belangrijke rol hebben gespeeld voor de ontwikkeling van de Friezen als etnische groep. De vorming van het graafschap Holland, de daaropvolgende strijd tussen het graafschap en Friesland, en uiteindelijk de periode van Friese vrijheid zijn hiervan de belangrijkste.

Volgens de theorie van groepsvorming ontstaat een groep als reactie op de aanwezigheid van een buitenstaander waartegen afgezet kan worden. In dit geval kan gesteld worden dat het ontstaan van het graafschap Holland, en de daaruit voortvloeiende conflicten, geleid hebben tot een hechter saamhorigheidsgevoel in de overgebleven Friese territoria, en tot de (her)vorming van het Friese zelfbewustzijn.

Uit de Friese historiografie laat zich dit afleiden. De Friese oorsprongsmythe is waarschijnlijk rond 1250 ontstaan, en dat is juist de periode rond de dood van Willem II en de daaropvolgende onlusten met Holland. Rond 1350 zijn er veel verschillende versies van deze geschiedenis bekend, en dat is het moment van samenkomen van de Friese gebieden door het verbond van de Opstalboom. Weer honderd jaar later stond de Friese vrijheid onder druk, en werd de oorsprongsmythe wederom aangepast. Het gebruik van de eigen geschiedenis voor politieke doeleinden komt ook naar voren bij de behandeling van de Friese koningen. Het is bijna vermakelijk, dat in de periode van de Friese vrijheid in Westerlauwers Friesland Radbod juist niet als een eigen Friese koning beschouwd wordt, maar als een Deense heerser die de Friezen was opgedrongen. Het idee van een Friese heerser was toen niet gewenst, maar na de teloorgang van de vrijheid werd juist met trotse nostalgie op de Friese koningen teruggekeken.

De Friese geschiedenis werd in het Hollandse graafschap ambivalent aanschouwd. Het Friese verleden speelde geen rol in de ondersteuning van de identiteit, maar werd eigenlijk vooral ingezet voor louter politieke doeleinden. De Friese geschiedenis werd gemanipuleerd, zodat er een situatie ontstond waarbij de Hollandse graaf op historische gronden zijn eigen machtaspiraties kon naleven, namelijk de controle verkrijgen over de Westerlauwerse gebieden, en daarnaast de poging van de Utrechtse bisschop om Holland te verkrijgen kon dwarsbomen. Het Friese verleden, dat niet zolang daarvoor ook door Hollanders werd gedeeld, diende

steeds een contemporain doel en niet een middel tot versterking van de sociale cohesie. Een interessant gegeven is dat rond 1500 in Holland de Bataafse mythe opgang maakte; een oorsprongsmythe die aan alle ver-eisten voldoet, en het moment inluid dat er in Holland een eigen iden-titeit ontstaat.⁸⁰

Er is een veranderend motief van de vroege Friese geschiedschrijving te herkennen. In de oudste periode, tot het einde van de veertiende eeuw, werd zij gebruikt om de Friezen te verenigen, en om gevoel van saam-horigheid te versterken. Daarna werd zij ingezet ter verdediging van de Friese vrijheid. Na het einde van deze landheerloze periode is in de histo-riografie een nostalgische tendens waarneembaar, waarbij de vroege geschiedenis vooral fungeerde om met weemoed aan vergane glorie te denken.

Uit het historiografische materiaal laat zich in de late middeleeuwen een Friese etnogenese reconstrueren. Door politieke, militaire en culturele druk van buitenaf werd een saamhorigheidsgevoel gesmeed dat zich ver-taalde in een geconstrueerde gezamenlijke geschiedenis

Noten

1. H. Bruch, *Kroniek der Friese Kronieken. Antikritiek op Bolhuis' Kritiek* (Leeuwarden 1952), 26.
2. Een overzicht van deze verhalen wordt gegeven in: J. Hoekstra, *Vier Friese kronieken* (Den Haag 1948).
3. Walter Pohl, 'Telling the difference: Signs of ethnic identity, Representation', in: Walther Pohl en Helmut Reimitz (ed.), *Strategies of Distinction. The construction of ethnic communities, 300-800*, (Leiden, Boston, Keulen 1998) 17-71, 23.
4. Reinhard Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung. Das werden der frühmittelalterlichen Gentes* (Keulen 1961), 89.
5. B. Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen 1991); E. Hobsbawn en T. Ranger, *The invention of tradition* (Cambridge 1983). Hobsbawn en Ranger zien daarom moderne naties als 'invented communities' die zijn gestoeld op 'invented traditions'.
6. Walter Pohl, 'The construction of communities and the persistence of paradox: an introduction', in: Richard Corradini, Max Diesenberger en Helmut Reimitz (eds.), *The construction of communities in the early Middle Ages* (Leiden 2003), 4.
7. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung*, 16.
8. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung*, 69.
9. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung*, 90.
10. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung*, 56-59.
11. Dit is een water ongeveer op de plek van de Westerschelde. Hierover: Adriaan Verhulst, *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen* (Gent 1995), 31-33.
12. H. Halbertsma, *Frieslands Oudheid* (Utrecht 2000), 289-294. De laatste opleving van verzet was een opstand oostelijk van de Lauwers omstreeks 790, onder leiding van Unno en Eilrad.

13. Halbertsma, *Frieslands Oudheid*, 302-313.
14. Dick E.H. de Boer, M.H. Boone en W.A.M. Hessing, *Nederlands verleden in vogelvlucht. Delta I. De Middeleeuwen: 300 tot 1500* (Leiden 1992), 63 en 13-17.
15. D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland*, 33. Een andere indicatie is dat Robert een aantal jaren het West-Friese graafschap in handen kreeg, en in 1069 werd verjaagd. Robert werd hierna steevast 'de Fries' genoemd.
16. Dirk P. Blok, 'Holland und Westfriesland', in: Karl Hauck (ed.), *Frühmittelalterliche Studien* 3 (Berlijn 1969) 347-362, 359.
17. Blok, 'Holland und Westfriesland', 360.
18. D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland*, 18.
19. D.J. Henstra, 'De herkomst van Saksische gravenrechten in Westerlauwers Friesland (ca. 950-ca.1150)', in: *It Beaken* 63 (2001), 19-20. Wie na Hendrik van Northeim de grafelijke vertegenwoordiger werd is onderwerp van discussie. Op grond van muntvondsten is Henstra tot de conclusie gekomen dat tussen 1100 en 1138 de grafelijkheid eerst in handen is geweest van Otto III, de zoon van Hendrik van Northeim, en vanaf 1115 of 1117 van Otto's zwager Otto van Rheineck. (D.J. Henstra, 'De grafelijkheid in Westerlauwers Friesland na de moord op Hendrik de Vette (1101-1138)', in: *It Beaken* 64 (2002), 65-69.) Schuur heeft deze visie bestreden. Hij meende dat de grafelijkheid in 1101 weer in handen kwam van de bisschop van Utrecht. (J.R.G. Schuur, 'De grafelijkheid in Westerlauwers Friesland in de na-Saksische tijd (1101-ca.1130)', in: *It Beaken* 65 (2003), 14.
20. Antheun Janse, *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* (Den Haag 1993), 43.
21. A. Janse, 'Willem II van Holland en de Friese vrijheidslegende', in: P.H. Breuker en A. Janse (ed.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997), 77-87, 85.
22. Paul Noomen, *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum 2009), 84. Voorbeelden van geaccepteerde machtsuitingen van de graaf waren de huldiging, het heffen van enkele tollens, het recht op muntslag en de benoeming van lokale schouten.
23. Noomen, 86. Een conflictpunt was de benoeming van de grietman; Paul Noomen betoogt dat Floris IV in 1233 geprobeerd heeft de benoeming van deze functionaris in grafelijke handen te leggen, door het aanstellen van een hoge ambtenaar. Lagere ambtenaren werden wel al aangesteld door de graaf (zie hierboven), maar juist een hoge ambtenaar zou de positie van de hoofdelingen bedreigen. Dit recht op benoeming van de hoge ambtenaren was een reden voor Willem IV om in 1345 ten strijde te trekken.
24. Noomen, 83. Noomen betoogt dat de maatschappelijk ontwikkeling van het laatmiddeleeuwse Friesland stil bleef staan; in andere gebieden ontwikkelde de grafelijkheid zich tot een landsheerlijk bestuur, maar door het zwakke grafelijke gezag kon de Friese vrijheid ontstaan.
25. Janse, *Grenzen aan de macht*, 51.
26. Janse, *Grenzen aan de macht*, 51-53.
27. J.A. Mol, 'Graaf Willem IV, de Hollands-Friese oorlog van 1344/1345 en de Friese kloosters', in: P.H. Breuker en A. Janse (ed.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een*

- haat-liefdeverhouding (Zutphen 1997), 94-109, 96.
28. Mol, 'Graaf Willem IV, de Hollands-Friese oorlog van 1344/1345', 102-103.
 29. D.E.H. de Boer, *Over de binnengrenzen van de middeleeuwen. Verkenningen langs de regionale verbindingslijnen in het 14e-eeuwse Europa (Inaugurale rede Rijksuniversiteit Groningen)* (Dordrecht 1993), 6.
 30. Janse, *Grenzen aan de macht*, 107.
 31. Janse, *Grenzen aan de macht*, 192.
 32. O. Vries, *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese vrijheid* (Leeuwarden 1986), 75.
 33. Vries, *Het Heilige Roomse Rijk*, 185.
 34. Janse, 'Vorstellijk en autochtoon. Het Friese verleden van de Egmonds', 45.
 35. J.W.J. Burgers, *De Rijkskroniek van Holland en zijn auteurs. Historiografie in Holland door de Anonymus (1280-1282) en de grafelijke klerk Melis Stoke (begin veertiende eeuw). Hollandse Studiën 35* (Hilversum 1999), 271.
 36. Brill, *Rijkskroniek van Melis Stoke*, 3, regels 41-47.
 37. Joachim Hermann (ed.), *Griechische und Lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des 1. Jahrtausends u. Z. Deel 4 Von Ammianus Marcellinus bis Zosimos* (Berlijn 1992), 286-287.
 38. Brill, *Rijkskroniek van Melis Stoke* ix.
 39. Brill, *Rijkskroniek van Melis Stoke*, regels 77-78.
 40. H. Bruch (ed.), *Johannes de Beke, Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* (Den Haag) 1982, 9: 'Also die Engelsche historie inhoudt, so quamen die Nedersassen, die men nu ghemeenlike Vresen hiet, mit ongetellden scepen in Bertaengen, dat men nu Engellant hiet, ende wonnen dat lant ende bleven daer'.
 41. James Campbell (ed.), *Bede, The ecclesiastical history of the English people and other selections* (New York 1968), 477: 'He knew that there were very many peoples in Germany from whom the Angles and Saxons, who now live in Britain, derive their origin; hence even to this day they are by a corruption called *Garmani* by their neighbours the Britons. Now these people are the Frisians, Rugians, Danes, Huns, Old Saxons and Bructeri'.
 42. J. van der Kooi, 'Hengist en Horsa. De tradysje by de 16de-ieuske Westerlauwersk-Fryske skiedskriuwers', in: *Ús Wurk* (1974), 12. Ook hierover: en H. Bruch, *Kroniek der Friese kronieken. Antikritiek op Bolhuis' kritiek* (Leeuwarden 1952), 27-28.
 43. Louis Hahn (ed.), *Eggerik Beninga: Cronica der Fresen I (boek 1-3)* (Aurich 1961), 130.
 44. Hahn (ed.), *Eggerik Beninga: Cronica der Fresen*, 130.
 45. C. Tilmans, *Aurelius en de divisiekroniek van 1517. Historiografie en humanisme in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1988), 27.
 46. Hahn (ed.), *Eggerik Beninga* 112: 'Plinius overst holt idt egentlich darvor, dat de groten Chauchen hebben ingehadt der Wenden Lunenborger unde Hildensheimer landen, und dat de Fresen van de klenen Cauchen heerutgespraten und gekamen sinnen und hebben sick na vorloep der tidt und dorch ore mannichvoldicheit de Freeslande ingenamen unde sick darher gesettet'.
 47. Hahn (ed.), *Eggerik Beninga* 130: '...se quemen an enen oert landes, welck nu Franckenlandt genommet wert, do noch unbewoent; hebben sick itliche frie gesellen darin gesettet,

- gedachten noch an oren vorigen koninck Francion, leten sick derhalven de frie Francken noemen, bouweden darr en stadt, de se Franckfort genoemt, na meldunge der Francken Cronica. Als se nu dat Franckenlandt na eren willen besatt, do toegen de andere, de by den olden namen der Fresen bliven wulden mit groter triumph und eren weder in or vaderlandt'.
48. Walther Pohl, 'Tradition, Ethnogenese und literarische Gestaltung: eine Zwischenbilanz', in: Karl Brunner en Brigitte Merta (ed.), *Ethnogenese und überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung* (Wenen 1994), 1-17, 21.
 49. Willem Keesman, 'Antiek verleden in dienst van eigen tijd. Troje in middeleeuwse literatuur', in: *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse letterkunde* 4 (Utrecht 1987), 257-266, 260.
 50. Paul Noomen schaaft de *Historia Frisiae* met een aantal andere werken onder de Gestagroep; deze werken zijn zeer waarschijnlijk gebaseerd op dezelfde oertekst. Paul Noomen, 'Suffridus Petrus en de Friese identiteit.', in: *Mythe en geschiedschrijving in Nederland en Friesland* 26 (1994) en Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*, 288.
 51. H. Halbertsma, 'De herkomst der Friezen in de spiegel der middeleeuwse geschiedschrijving', in: *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek jaargang 12-13* (1962-1963), 249.
 52. A. Campbell, (ed.), *Thet Freske Riim, Tractatus Alvini* (Den Haag 1952), 20 en 182.
 53. Halbertsma, 'De herkomst der Friezen in de spiegel der middeleeuwse geschiedschrijving', 252.
 54. Hahn (ed.), *Eggerik Beninga* 111: 'hefft do de stadt Lunden laten bouwen. Brutus overst hefft dat eilandt Brutannien, dat nu Engellandt genompt wort, so lange na synen willen besten und ingehadt, tor tidt, dat he van der Fresen koninck Eugisto und Horses sampt ander Fresen ohne mit geweldiger handt dar weder ut vordreven, als men dar wider van in volgende Chronica wert roeren. Und de sulvige vorgerorte Albionen, welcker grote resen und wrede luide gewest, de Brutus vordreff. Hebben sick in de Nordtzee mit scepen gegeven und dusse Frieslande geweltlichen tom deele weder in genamen'.
 55. J.A. Feith en P.J. Blok, *De kroniek van Sicke Benninge 1e en 2e deel (Kroniek van Lemego)* 1887, 4.
 56. Halbertsma, 'De herkomst der Friezen in de spiegel der middeleeuwse geschiedschrijving', 257.
 57. D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland. Portretten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen 1995), 17.
 58. Antheun Janse, 'Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400', in: *Hollandse Historische Reeks XIX* (Den Haag 1993), 29.
 59. Paul Noomen maakt het aannemelijk dat het Karelsprivilege geconstrueerd werd om de grafelijke aanspraken te pareren. Noomen (1994), 84.
 60. Brill, *Rijmkroniek van Melis Stoke* 28-30, eerste boek, regels 517-554.
 61. B.J.L. Geer van Jutphaas (ed.), *Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de middeleeuwen. Kronijk van Hollandt van een ongenoemden geestelijke (gemeenlijk geheten Kronijk van een clercken lughen landen bi der see)* (Utrecht 1867), 3,4.

62. Geer van Jutphaas (ed.), *Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de middeleeuwen*, 3. 'Mar want die lande van Hollant, Vrieslant ende tgestichte van Utrecht, in ouden tiden als si alle Vriesen plaghen te hieten, een volk was van enen gelove en van eenre maniere.
63. Janse, 'Grenzen aan de macht', 87.
64. Janse, 'Grenzen aan de macht', 87.
65. Janse, 'Grenzen aan de macht', 88.
66. Ph.H. Breuker en A. Janse, 'Beelden', in: P.H. Breuker en A. Janse (ed.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997), 9-66, 21.
67. Jeanne Verbij-Schillings, 'Het beeld van de Friezen in de Hollandse geschiedschrijving van de vijftiende eeuw', in: P.H. Breuker en A. Janse (ed.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997), 109-120, 116.
68. M. Alvinus, E. Epkema, J.W. de Crane (eds.), *Oude Friese kronieken. Uitgegeven door het Friese genootschap van geschied-, oudheid en taalkunde* (Leeuwarden 1853), 124.
69. W.J. Buma, W. Ebel en M. Tragter-Schubert, 'Westerlauwerssches Recht I Jus Municipale Frisonum deel 2', in: *Altfriesische Rechtsquellen* Band 6/2 (Göttingen 1977), 562-566.
70. H. Halbertsma, 'Het Friese koninkrijk', in: J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek en K. de Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland* (Drachten 1968), 111.
71. Worp van Thabor, *Chronicorum Frisiae libri tres*, in: *Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid en Taalkunde* (1847), 20.
72. Dit is een beetje tegenstrijdig, juist op het moment dat ze machtig werden, namen ze een vreemde koning aan.
73. Hahn (ed.), *Eggerik Beninga: Cronica der Fresen*, 142.
74. Bolhuis van Zeeburg, *Kritiek*, 79-80.
75. Hahn (ed.), *Eggerik Beninga: Cronica der Fresen*, 139.
76. Von Reeken, *Ubbo Emmius Friesische Geschichte*, 77.
77. Zijlstra, *Finnsburg. Achtergronden en verbanden*, 24.
78. Bruch (ed.), *Johannes de Beke*, 41-42: 'Ende na desen vernielden die Denen mitten Normans alt lant van Hollant ende quamen in Kennemerlant, ende braken daer des heiligen confessoors sunte Adelbertus kerke, ende den heilighen priester van Noertich, die Iheron hiet, sloeghen si sijn hoofd af, ende worpen neder een alte starc casteel bi Noertich, dat wileneer des conincs Aurindilius was'.
79. W. de Jonge en J.-L.E. Marcillaud, 'Iets meer licht op de vroegste Middeleeuwen tussen de mondingen van Oude Rijn en Maas. De ruimere betekenis van een oude ceramiekvondst op Forum Hadriani', in: *Westerheem* 2001.
80. C.P.H.M. Tilmans, 'Cornelius Aurelius en het ontstaan van de Bataafse mythe in de Hollandse geschiedschrijving (tot 1517)', in: B. Ebels-Hoving, C.G. Santing, C.P.H.M. Tilmans (eds.), *Genoechlicke ende lustige historiën : laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland* (1987).

